

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

ГРАНІ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 2 (10)

Слов'янськ
2019

УДК 94 (477)

Г 77

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
№ 23066-12906Р від 11.12.2017 р.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Горлівського інституту іноземних мов
(протокол № 3 від 23.10.2019 р.)*

Редакційна колегія:

Головний редактор: **В. М. Докашенко**, доктор історичних наук, професор
Відповідальний секретар: **В. В. Концур**, кандидат історичних наук, доцент

Члени редколегії:

І. М. Грідіна, доктор історичних наук, професор
Г. П. Докашенко, доктор історичних наук, професор
В. В. Сокирська, доктор історичних наук, доцент
О. В. Стяжкіна, доктор історичних наук, професор
Н. Р. Темірова, доктор історичних наук, професор
І. Я. Тодоров, доктор історичних наук, професор
М. В. Тортіка, доктор історичних наук, доцент
С. М. Швидкий, доктор історичних наук, доцент

Рецензенти:

Л. Л. Бабенко, доктор історичних наук, Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

О. О. Баковецька, доктор історичних наук, Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв

Г 77 **Грані історії:** зб. наук. праць. Спеціальний випуск – матеріали
III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Бахмутська
старовина: краєзнавчі дослідження – 2019». Слов'янськ: Вид-во
Б. І. Маторіна, 2019. Вип. 2(10). 197 с.
ISBN 978-617-7780-15-0

У збірнику наукових праць розглядаються різноманітні аспекти актуальних проблем ідентичності, ментальності, самосвідомості в регіональній історії Донеччини, джерелознавчі та історіографічні проблеми, локальні аспекти економічної історії, історії повсякденності, історична біографістика та усна історія в регіональному вимірі.

Для науковців, викладачів, студентів, всіх, хто цікавиться історичною регіоналістикою, зокрема історією Донецького краю.

ISBN 978-617-7780-15-0

УДК 94 (477)

34. Виписка з трудової книжки Олексія Івановича Тихого ... Арк. 2.
35. Богуненко В. О. Часовоярські роки Олексі Тихого ... С. 76–77.
36. Тихий О. Письма из заключения ... С. 7.
37. Тихий О. Думки про рідний Донецький край ... С. 12.

УДК 94 (47+57):323.281-055.2

Бондаренко П. С.

ДОНЕЧЧАНКИ В АКМОЛІНСЬКОМУ ВИПРАВНО-ТРУДОВОМУ ТАБОРІ ДЛЯ ДРУЖИН ЗРАДНИКІВ БАТЬКІВЩИНИ

Для сучасної демократичної України вагомим є розширення поля історичної пам'яті. Це можливо завдяки дослідженню замовчуваної раніше інформації про сталінські репресії, що є однією з найтрагічніших сторінок в історії не тільки нашої держави, але й великої кількості інших країн.

Дослідження гендерного виміру сталінських репресій є цінним не тільки для формування історичної пам'яті, але й для розвитку жіночих студій у сучасній Україні.

В українській історіографії немає ґрунтовного дослідження, яке б торкалося гендерного аспекту радянської репресивної політики. Наразі, дані щодо репресованих громадян подають переважно узагальнено, без поділу осіб на жінок та чоловіків. Історико-статистичні дослідження у більшості випадків обмежуються визначенням окремих категорій репресованих або їх загальної кількості. Наукових робіт, які було б присвячено аналізу конкретно жіночого виміру в той чи інший сталінський період, на сьогодні немає.

Важливий доробок, що підіймає питання цієї проблеми, – праця української дослідниці Тамари Вронської «Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній політиці радянської влади» [1]. У названій монографії науковець поглиблено проаналізувала каральну політику стосовно жінок та дітей у роки Великого терору, подала кількісну характеристику засуджених жінок, умови їх перебування в таборах.

Цінною для збереження пам'яті незаконно репресованих жінок є науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією» (видано протягом 2004–2012 років), яка на основі оригінального фактичного матеріалу надає широкі можливості для наукових досліджень. Вона містить матеріали про масові репресії громадян із різних областей України, а саме: документи, спогади, наукові статті, нариси, списки реабілітованих осіб та їх біографічні дані.

Важливою працею, що присвячена саме жіночому виміру сталінських репресій, є стаття дослідника Володимира Нікольського «Статистика політичних репресій проти жінок Донецького регіону у 1937–1938 роках» [2]. У роботі науковець подає кількість заарештованих у цей період, географію арештів, зазначає інформацію про національність арештанток та розподіляє їх за професійною приналежністю. У період Великого терору велика кількість жінок були засуджені як члени сімей зрадників Батьківщини, але дослідник окремо не розглядає цю групу арештанток.

Операція проти дружин «ворогів народу» розпочалася в середині 1937 і без сумніву є однією з найбільш жахливих злочинів, скоєних радянським керівництвом. 15 серпня було видано наказ № 00486 «Про операцію щодо репресування дружин і дітей зрадників Батьківщини» [3], який зобов'язував місцеві органи влади НКВС заарештовувати та засуджувати дружин «ворогів народу» через Особливі наради при НКВС [4] на термін 5–8 років позбавлення волі [5]. Засуджених дружин «ворогів народу» для відбування покарання направляли до спеціального відділення Темниківського виправно-трудового табору [6]. А з часом, на території сучасного Казахстану, для жінок відкрили найбільший табір для членів сім'ї зрадників Батьківщини – Акмолінський табір для дружин ворогів народу (далі – АЛЖИР). Табір був частиною великого Карагадиського виправно-трудового табору (далі – Карлаг) [7].

Також у системі ГУЛАГу був ще один табір такого особливого типу, як АЛЖИР – спецвідділення біля м. Томськ (Новосибірська область РРФСР).

В АЛЖИРі склалося повсякденне життя, що відрізнялося від інших таборів системи різних режимів і типів. Тут, як і в будь-якому іншому таборі, більшу частину часу арештантки працювали. Щоденна праця в цьому відділенні була різноманітною. Головне спрямування Акмолінського табору було сільськогосподарське. Але, окрім визезазначеного напрямку, табір мав швацьку фабрику.

Також в АЛЖИРі були й такі характерні для всіх таборів роботи, які називалися «каторжними» або «загальними». Жінки виробляли саман, працювали вантажницями, заготовлювали очерет.

У вільний від праці час жінки мали свій табірний простір, що характеризувався специфічним побутом, розвагами, способами виживання – простір, у якому була велика кількість радянської інтелігенції жіночої статі, яких відірвали від своєї родини та від нормального життя.

Загалом в АЛЖИРі відбували покарання арештантки 62-х національностей, пройшли через нього понад 18 тисяч жінок, повністю відбули покарання близько 8 тисяч дружин «ворогів народу» [8]. Не оминуло це й українок.

За підрахунком Тамари Вронської в АЛЖИРі загалом відбували покарання 1353 жінки з України [9]. За матеріалами музейно-меморіального комплексу жертв політичних репресій та тоталітаризму, у таборі «АЛЖИР» перебували 739 українок [10]. Розбіжності в цифрах можна пояснити різними методологічними підходами в підрахунках [11].

Пропонована розвідка має на меті проаналізувати список донеччанок, засуджених як член сім'ї зрадника Батьківщини та ув'язнених в Акмолінському таборі, що поданий у дев'ятій книзі науково-дослідної серії книг «Реабілітовані історією. Донецька область» [12]. У статті подано інформацію щодо кількості заарештованих жінок – дружин «ворогів народу» з Донецької області, детально розписано вироки (за якими було засуджено репресованих), зазначено інформацію про національність заарештованих, подано їх вікову характеристику та інше.

Усього список налічує 244 жінки [13] віком від 21 до 60 років. Більшість

із них була засуджена у віці від 31 до 40 років. Дві арештантки зі списку були засуджені за іншими кримінальними справами, а також в інший хронологічний період [14], тому їх було виключено з подальшого дослідження.

Із загальної кількості арештанток, частина з них народилася і проживала на Донеччині; частина народилася не на території області, але проживала там; частина і народилася, і проживала поза Донеччиною, але прибула до Акмолінського табору з тюрем області (Донецька, Маріупольська, Бахмутська та ін.); частина народилася на Донеччині, але там не проживала (жінки були засуджені не тільки у містах УРСР, але й поза її межами, наприклад, у Москві та ін.).

Більшість донеччанок було ув'язнено терміном до 8 років (141 ж-а) і відповідно меншість до 5 років (96 ж-к). У трьох випадках арештантки були засуджені до 3 років, в одному – строк не вказано і наявне одне засудження протягом 6 років. На жаль, невідомо, що саме могло посприяти таким термінам ув'язнення.

Більша частка жінок засуджена в 1937 році (128 жінок.) Понад 40 із них відбували покарання від 27 грудня 1937 року. Тамара Вронська зазначає, що цей день був «найбільш плідним» у роботі Особливої наради при НКВС СРСР [15].

Дружини «ворогів народу» мали різну національність. Детальну характеристику подано в табл. 1. Також таблиця має інформацію про те, наскільки років були засуджені жінки тієї чи іншої національності.

Таблиця 1. Характеристика національності засуджених [16].

Нац-ть	Українки	Росіянки	Єврейки	Німкені	Інші	Невідомо
К-ть ж-к	89	73	37	24	12	7
Засуджені на 8 років ВТТ	43	51	26	13	-	-
За-ні на 5 років ВТТ	42	21	11	11	-	-
Інше	3	1	-	-	-	-

Після засудження жінки етапами мали вирушати до табору. Іноді вирок арештанткам могли повідомити вже в дорозі до місця відбування покарання [17]. У середньому етап донеччанок до Акмолінського табору займав близько 2–3 місяців. Але дорога могла тривати й менше часу (наприклад місяць [18]) або, навпаки, затягнутися на –11 місяців [19]. На жаль, були і такі випадки, коли між засудженням та прибуттям до табору проходило більше року [20]. Скоріше за все жінки у цей період перебували в так званих «пересильних» транзитних пунктах [21], де могли пробути як декілька днів, так і кілька місяців [22].

Цікавим фактом є те, що жінки від засудження і до прибуття до табору могли деякий час перебувати в інших таборах. Наприклад, 12 жінок прибули до Карлагу зі Сегежлагу. Хоча своє покарання вони мали відбувати в АЛЖИРі. Можемо зробити припущення, що це могли бути вищезазначені пересельні пункти.

Здебільшого донеччанки повністю відбули свої покарання. Але були й виняки. Наприклад, Віра Ломакіна була засуджена до 8 років позбавлення волі, але звільнена через 5 років [23]. Ше семеро жінок було звільнено достроково. Наприклад, Людмила Біликова була засуджена у 1938 році до 8 років ув'язнення [24]. Прибула до Алжиру 7 травня 1939 року і вже 30 січня 1940 року була звільнена [25]. Важко повірити, що радянська влада ось так просто відпускала жінок, скоріше за все вони відбували до інших таборів, і це не було зафіксовано у документах.

Понад 30 жінок у період свого строку вибули до інших таборів: Воркутлагу, Печорлагу, Краслагу, Солікамбумбуду та інших. На жаль, не обійшлося в переліку і без сталінських «повторників». Три донеччанки в кінці свого строку були засуджені повторно: на 7 та 10 років.

Уся процедура, яку довелося пережити арештанткам (від арешту і до кінця відбування свого строку), була надважким випробуванням, на яке прирікла жінок радянська влада.

Як бачимо, книга пам'яті жертв політичних репресій «Реабілітовані історією. Донецька область» містить у собі великий інформаційний масив. Дослідження показує, що біографічні дані, подані в науково-дослідній серії, дозволяють зробити ширші, більш значні, висновки, аніж звичайна статистика. Детальний аналіз біографічних даних (не тільки заарештованих як дружин «ворогів народу») Донецької області, а в подальшому й інших областей України, допоможе зробити ґрунтовний аналіз даних щодо репресованих жінок на території УРСР. Комплексна робота уможливить узагальнення та визначення гендерних особливостей сталінської репресивної політики.

Дослідження таких важливих аспектів необхідне для формування національної пам'яті та з метою запобігання повторення таких сторінок історії в майбутньому. Ця тематика також важлива для майбутніх досліджень у просторі української гендерної історії.

РЕЗЮМЕ

У статті на основі науково-дослідної серії книг «Реабілітовані історією» подано детальну характеристику, що містить інформацію про репресованих жінок Донецької області 30-х рр. ХХ ст., які були засуджені як дружини «ворогів народу» і мали відбутися своє покарання в Акмолінському таборі для дружин зрадників Батьківщини. За допомогою коротких відомостей визначено кількість арештованих та засуджених жінок, термін їх ув'язнень, вікову відмінність, національність тощо.

Ключові слова: історична пам'ять, гендерна історія, сталінські репресії, дружина «ворога народу».

SUMMARY

In the article, based on the research series of books *Rehabilitated by History*, one can find a detailed characteristic that contains information about the repressed women of Donetsk Oblast in the 1930's, who were condemned as the wives of "the enemies of the people" and had to serve their sentence in the Akmolinsk camp for the

Wives of Traitors of the Motherland. With the help of brief information it is determined the number of arrested and convicted women, the length of their imprisonment, age difference, nationality, etc..

Keywords: historical memory, gender history, Stalinist repressions, the wife of “the enemy of the people”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вронська Т. В. Упокорення страхом: сімейне заручництво у каральній політиці радянської влади (1917–1953 рр.): Наукове видання. Київ: Темпора, 2013. 624 с.
2. Правда через роки. Статті, спогади, документи. Випуск другий. – Донецька обласна редколегія тому “Реабілітовані історією”. Комітет інформації Донецької облдержадміністрації. Донецьк, 1998. 192 с.
3. ГДА СБУ. – Ф. 9. – Спр. 81. – Арк. 19-31.
4. Там само. – Арк. 24.
5. Даниэль А., Рогинский А. Аресту подлежат жены. URL: <http://polit.ru/article/2003/10/30/628134/> (дата звернення 15.05.2019).
6. ГДА СБУ. – Ф. 9. – Спр. 81. – Арк. 25.
7. Елеуханова С. В. История Карлага: охрана, режим и условия содержания заключенных (1930-1956 гг.): автореф. дисс. ... к-та ист. наук: Караганда, 2009. URL: <http://avtoreferats.com/article/view/id/15779> (дата звернення: 28.05.2019).
8. Музейно-мемориальный комплекс жертв политических репрессий и тоталитаризма «АЛЖИР». URL: <https://museum-alzhir.kz/ru/> (дата звернення 25.05.2019).
9. Вронська Т. В. Вказ.праця. – С. 186.
10. Музейно-мемориальный комплекс жертв политических репрессий и тоталитаризма «АЛЖИР». URL: <https://museum-alzhir.kz/ru/> (дата звернення 25.05.2019).
11. Вронська Т. В. Вказ.праця. – С. 186.
12. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга дев’ята. – Донецьк: видавництва КП “Регіон”, ТОВ “Каштан”, 2012 – 624 с.
13. Там само. – С. 615.
14. Там само. С. 596, 601.
15. Вронська Т. В. Вказ.праця. – С. 162.
16. Складено нами на основі науково-дослідної серії «Реабілітовані історією» (кн. 9).
17. Вронська Т. В. Вказ.праця.– С. 158.
18. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга дев’ята. – С . 595
19. Там само. – С. 597.
20. Там само. – С. 609.
21. Вронська Т. В. Вказ.праця. – С. 182-183.
22. Реабілітовані історією. Донецька область. Книга дев’ята. – С . 604.
23. Там само.
24. Там само. – С. 595.
25. Там само.